

Felszeghi Sára

Alkotás és betegséglmény Arany János műveiben

„Mért sebeim’ rejtegetni?
Szégyen-é a fájdalom?”
(Még egyszer)

Németh László *Arany Jánost* a magyar irodalom legnagyobb költőjeként tartja számon, és ahogy írja: „...Nincs irodalmunknak nagyobb költői erőszlete nála”. [1] Rendkívül gazdag szókinccs jellemezte, ezért is nevezték a „ballada Shakespeare-jének”. [2]

Szüleinek tíz gyermeke közül ő a legkisebb, 1817-ben született. A legidősebb Sára, 1792-ben született, a közöttük lévő nyolc gyermek különböző életkorban meghalt. A főbb halálokok a diftéria, himlő, tbc, valamint (feltehetőleg) hasmenés következtében kialakuló kiszáradás („sínlődés”). Az idős szülők az egyedüli, kései fiúgyereket a széltől is óvják, nem engedik a többi gyerekkel játszani, féltve őt a fertőzésektől, ezért rendkívül magányos, és ennek következményének tartja a korai komolyságát („a kora komolyság ettől van kedélyemben”). [3]

Az Arany család hagyatéka 1945. január 22-én, a budai ostrom alatt elpusztult, ezért orvosi dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre, de versei és levelezései, valamint az *Országos Orvos-Szövetség* című lap 1925. 19–20. száma, melyben Arany János szembajáról Grósz Emil egyetemi tanár ír, illetve az 1939. 19. sz. *Orvosi Hetilap*ban Schaffer Károly által írt cikk Arany János lelki világáról, jó eligazodást adnak a költő betegségei között.

1844 körül kelt levelében írja Arany Szilágyi Istvánnak, „az Iza partján lakó jó barát”-nak, aki könyveket küld Aranynak műveihez, és Arany elbeszélő költeményeihez is a történelmi adalékot biztosítja: „használtam tehát hosszas betegeskedésem hidegleléstől szabad óráit”. [4] Grósz Emil professzor cikkéből tudjuk, [5] hogy a költőnek tüdőtágulata volt, ezért minden csekély meghűlés jelentősen rontja az állapotát. Emellett, ahogy Arany egyik levelében is írja, visszatérő (idült) légszöhurutja és asztmája is van. Erről az *Elégiák* c. verstörredékében így ír:

„O nátha, nátha! Grippé!
Katarrhusz! Influenz!
Vagy bármi cifra névvel
S alakban megjelensz.

Ugyan mért nem pihensz?” [61]

Megjegyzésként írja, hogy „méltó okom van megénekelni [mármint a náthát és a Grippét – a szerző], mert vénségemre örökösen fojtogat, s végre is megfojt, mint George Sandot”. [7] Előre látta a jövőt?

Ezek a betegségek az élete folyamán egyre súlyosabb formában jelennek meg. A gyötrő „mell-baja”, köhögési rohamai, nehézlégzése „nem pihennek”, már napközben is gyakran

jelentkezik fulladozó, nehéz légzése, de különösen a reggeli és a hajnali órákat szenved meg, ahogy azt írja, volt olyan, hogy 17 napig ülve vagy állva tölti az éjszakáit, annyira fullad, köhög.

Ugyancsak az *Elégiákban* írja:

„Oh rút
Hurut!
Az ember addig hurú't, (ige)
Míg egyszer megmurút (oláh szó).”[8]

A „*megmurút*” magyarul azt jelenti, hogy meghal.

Mit ért Arany János a „mell-baj” alatt? A családi kórtörténetét ismerve (négy testvére tbc-ben halt meg, felesége és leánya úgyszintén) nagyon valószínű, hogy Aranynek is volt gümőkórja, ennek talaján jöhetett létre az idült hörghurutja, aminek szövődménye lett az asztma és a tüdőemfizéma. Nem is csoda, hogy az *Elégiákban* mint „örök témáról” ír a minduntalan fellángoló betegségről.

„Tegnap mint ma
Hurut, flegma,
Gyilkos asthma,
Emphysema,
Meg rheuma,
Örök téma.”[8]

A szenvedésein felülemelkedve ezek az évek a ballada új formájának megteremtését is jelentik. 1848-ban megszületik a *Rákóczié*, majd ezt követően számos ballada, melyeket a magyar népköltészet, a történelmi múlt, a székely és skót balladák ihlettek, de ahogy Arany írja: „...a skót élet helyett magyar életet mertem vázolni; utánozva egyedül a ballada menetelét, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladáink folyamával bámulatosan megegyez”. A magyar asszony hősies kiállása (pl. *Rozgonyiné, Az egri leány*), a Hunyadiakról szóló balladaciklus (pl. *Both bajnok özvegye, Szibinyáni Jank, V. László, Mátyás anyja*), a tragikus középkori történetek (pl. *Zács Klára, Endre királyfi, Borvitéz, Tetemre hívás, Éjjeli párba*), a bűn és bűnhődést a görög tragédiák szintjére emelő balladák (pl. *Ágnes asszony, Árva fiú, Vörös Rébék, A walesi bárdok, Hídatavás*), az igazság erkölcsi győzelmét az erőszakkal szemben bemutató, a XVI. századi Magyarország török uralma alatt időszakról szóló balladák (*Török Bálint, Szondi két apródja*). Ezek a balladák is jól példázzák, hogy a betegség és szenvedés milyen alkotói magasságokba repítik a költőt, aki a rendkívül gazdag szókincsével, érzékenységgel, tömör fogalmazásával, nyelvének kifejező erejével megteremti azt, amiért méltán nevezik a „ballada Shakespeare-jének”. A mindennapjairól így ír Petőfinek: „Naponkint egyre-másra 10 órát hivatalban vagyok. A többi időmet részint szeretett nőm s két gyermekem, részint Homérom és Shakespearem társaságában töltöm el.”

A szabadságharc alatt vállalt szerepe miatt, annak leverése után bujdosni kényszerül, állását elveszti, ez is hozzájárul állapota rosszabbodásához.

A tüdőbetegsége a szívét is károsítja. Kezdetben anginás panaszok (mellkasi fájdalom) jelentkezték, amiről levélben számol be Tompának, válaszolva arra a levélre, amit Tompa Mihály ír Aranynek 1856. július 4-én. Ebben Tompa arról ír, hogy „Június 17.-én anginám támadt”,[9] mire Arany válaszelevelében arról számol be, hogy „A lélek-angina, melyről írsz, nálam sem szokatlan dolog”,[10] azaz többször is vannak hasonló panaszai. Ugyancsak

Tompának ír a szívritmuszavaráról is több levélben, így 1860. január 25-én ezt írja: „*Most épen gyöngélkedem is. Hétfőre virradón oly rosszul lettem – a vérkeringés rendetlen volta miatt –, hogy egész kényelemmel csak azt vártam, mikor fog már szívütem végkép elállani. [...] Pulsusom úgy meglássúdott, hogy csak elvéte ütött egyet, azonban minden fájdalom nélkül. Azt hittem, felakad. Mily szép volna úgy halni meg. De semmi nagyobb következése nem lett. Másnap bágyadt voltam, és még most sem vagyok teljes erőben. De fájdalom semmi.*”[11] Ahogy tüdőbetegsége súlyosbodik, úgy súlyosbodik a szívbetegsége is: jobbszívfél-elégtelenség alakul ki, nehézlégzés, mely terhelésre fokozódik, nagyfokú fáradékonyság, valamint dobverő ujjak, ajakcianózis, fehérje a vizeletben, melyekről Farkas Kálmán, Arany háziorvosa ír *A Nemzet Tárczájában* 1882. december 19.-én.

Petőfi és Arany barátsága közismert. Levelezésük, verseik jól tükrözik azt a bensőséges kapcsolatot („*Lelkem lelkéig ér...*”), ami a barátságukat jellemzi [12]. Ezekben a levelekben az irodalom, politika mellett ott találjuk a mindennapok gyötrődését is. Arany 1847 június 25-én kelt levelében írja: „*Hétfőn este rosszul lettem, a rá következő éjt nyögve kínlódtam át, kedden egész nap feküdtem; [...] egyszer nyílik a szobám ajtaja, és hozzák a leveledet. Talán épen az gyógyított meg. Már most kutya-bajom sincs.*”[13] Nagy valószínűséggel ez a betegség, az epeköbetegség lehetett, ami viszonylag fiatal korától a legkisebb diétahibára komoly szenvedést okozott Arany-nak. Megerősíteni látszik ezt a tényt az a levél, amit ugyanez év novemberében ír Petőfinek: „*Magam még megvolnék, olyan, amilyen csupán egy pár rheumatikus hidegláz, fluxus, nátha, catharrus, köhögés-bőfögés, fő- és szemfájás, arckiütések s kízó gyomor-bajok által emlékeztetve halálomra: de a múzsa, barátom, a múzsa nincsen többé!*”[14] A bőfögés, fejfájás, arckiütések, kízó hasi fájdalmak egyaránt lehettek az epeköbetegség tünetei. Ez a betegség is, a később bekövetkezett szövődményével (epehólyag körüli tályog), végigkíséri az életét, állandó testi és lelki szenvedést okozva neki. Kezdetben ivókúrákra jár a karlsbadi fürdőbe és Szliácsfürdőbe évente, ami után hosszabb-rövidebb időre javulás áll be, de a legkisebb diétahiba is újabb szenvedést okoz. 1868-ban veszélyes máj- és bélgyulladás állapították meg, ami szintén lehet az epekövesség szövődménye. Végül 1870-ben korának legnevesebb sebésze, Kovács Sebestény Endre operálta meg, és több epekövét is eltávolította. Sajnos azonban ez sem hozott végleges gyógyulást, mert az epehólyag körüli tályog, mely a jobb bordaív alatt tört utat magának (ez a forma igen ritka, mert főleg a hasnyálmirigybe vagy a belekbe szokott áttörni a tályog), ezt követően, még 12 évig, egy állandóan gennyező, rendkívül bűzös sipoly, amit naponta többször kellett kötözni. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy a költő nem szívesen jár társaságba, kerüli az embereket, nem tartanak alkalmazottat a háztartásukban, mert nem akar terhükre lenni betegségeivel.

1878 körül írja:

„Mért sebeim’ rejtegetni?
Szégyen-é a fájdalom?
Tán könnyebbül a nyílt érzés
Ha sohajban rést talál:
Oh, ez örök benső vérzés;
Oh, e folytonos halál!
Egyedül a társaságban,
Ezerek közt egyedül...”
(*Még ez egyszer...*)[15]

Visszahúzódnak más okai is voltak. A hallása jelentősen csökkent, emiatt minden társalgás nehezebbé esett. A *Tamburás öreg úr* című versében 1877-ben: „*Az öreg úr (fél-süket és fél-vak)*”.[16] A gyermekkorában ismétlődő mandula- és középfülgyulladás a dobhártyájának a megvastagodását, hegesedését okozta. Ezért negyvenéves korára csaknem teljesen elvesztette a jobb fülére a hallását. A hallása mellett látása is romlik. Rövidlátó emberként meg volt

győződve, hogy ha távolra nem is, de közelre mindég jól fog látni. Többen a rövidlátását veleszületettnek gondolták, pedig az alábbi sorok nem erre utalnak:

*„De jut, s halálig jutni fog eszébe,
Egy földi elveszett paradicsom;
Az élet első tíz-tizenhat éve,
Midőn látása még nem vala rom”*

(Bolond Istók, II. ének, 43. versszak, 1873)[17]

A látásromlásának másik oka lehet, hogy nagyon sok apró betűs művet olvasott. Ezért a látásromlás kialakulását foglalkozási megbetegedésnek tekinthetjük:

*„Honnan – »tudásnak a gyümölcsit« éve,
(Apró betűket) s éve nagy-mohón –
Kiűzte a fény kardos angyala:
S a kék, mit a látás nyujt, elhala.”*

(Bolond Istók, II. ének, 46. versszak)[18]

A szembetegsége keletkezéséről így ír az *Ex Tenebris* című versében:

*„Ma ködös szem, mord kedéllyel,
Holnap tisztább mindenik:
Meghozhatja tán egy éjjel,
Hogy majd »új fény jelenik«.”*

(Erre azért gondol, mert édesapja is elveszti a látását, ami aztán egy idő múlva visszatér). Majd így folytatja:

*„Vagy, ha ez nem, a vakságnak
Kiürítem poharát,
S az »örök világosságnak«
Várom fénylő sugarát.”*[19]

A rövidlátásáról többször is ír verseiben:

*„A tábláig sem ért el szemsugára,
A legszebb képlet rajta szürke folt;
»Folytassa Istók« »X, elosztva á-ra«...
Szegény myopsunk csak ötölt-hatolt;
S ha csillagásztak, ő nézvén a csőbe:
Sipkát akasztott más lurkó elébe.”*

(Bolond Istók, II. ének, 24. versszak)[20].

„Utoljára még szemei is annyira megromlottak, hogy minden olvasással végképpen föl kellett hagynia. Ez volt reá a legsúlyosabb csapás” – írja Arany László.[21]

Arany János erről így versel:

*„Hisz egy időtől fogva nálam
látás, kilátás oly rövid”*[22]

A költőnél nem a látás szűnt meg, mert egy-két sort a legpicinyebb betűkből is el tudott olvasni, de pár percnél tovább nem, mert szemidegei megfájdultak s a sorok összefolytak előtte, illetve az érzékeny szemeit fájdalmasan sértette minden fénylő tárgy, és minden élénkebb szín.

*„Rossz szememről egy nagy könyvben
Míg megkérdem a tudást:
Jó tanácsot nem lelek, de
Kapkod új szemgyulladás.
Most tanács is, tanulság is
Ebből könnyen vonható:
Tűrj pihenve; a természet
A legjobb útmutató.”*

(Tanulság, 1881)[23]

Grósz Emil egyetemi tanár, aki Arany János szembetegségeiről írt az *Országos Orvos-Szövetség* 1925. 19–20. számában, a myopia (rövidlátás) mellett makula degenerációt, catharactát (szürkehályog), valamint retinabevérzéseket diagnosztizált. Ez utóbbihoz hozzájárultak a kínzó köhögési rohamok is.

*„Mit is akarsz?... nézz az időre;
Ősz van, s neked bús télre jár,
Szemedben köd lett a sugár,
Dér, hó leszállott a tetőre.”*

(Még egy)[24]

Úgy tűnik, beletörődik a sorsába, de szembetegsége sok műtől fosztotta meg a magyar irodalmat.

A szembetegségéről írt művek az orvostudományt olyan klasszikus leírással ajándékozták meg, amely ma is érvényes tünettanként szolgálhat az orvosképzésben.

Az olvasás helyett zenélni kezd:

*„Az öreg úr (fél-süket és fél-vak),
Maga számára és lopva zenél csak.”*

(Tamburás öreg úr, 1877. július)[25]

Előveszi a régi gitárját, azon játszik, versel. Sok régi és népi dallamot tudott, és a maga mulatságára újakat is szerkesztett. Egy memóriajátékot talált ki: ha valami dalból egy-két sor eszébe jutott, addig játszotta, míg elő nem jött a teljes szöveg:

*„Az öreg úr így, dalai közt élve,
Emlékszik időre, helyre, személyre:
Kitől, mikor és hol tanulta, dalolta
Ezt is, amazt is, gyermekkorra oltá.
Néha egy új dalt terem önként húrja,
S felejt le, legott, már ő le nem írja;
Később, ha megint eszébe ütődik:
Álmodta-e, vagy hallotta? – tűnődik.”*

(Tamburás öreg úr, 1877. július)[25]

Visszatérő fejfájásai, fülzúgása megnehezítik a koncentrációját, ennek leküzdésére más szellemi játékot is kitalál: készíti keresztrejtvényt, betűjátékot, mesterséges rímeket, paródiákat stb. 1852. december 1-jén Tompa Mihálynak írja: „Gyakran nem vagyok képes egy összefüggő mondatot megérteni, vagy leírni. A vénséget nem okolhatom; az igaz, hogy elértem már »il mezzo camino di nostra vita« az emberi élet ösvényének felét: de hisz Dante csak akkor kezdett isteni comoediájába, s Cervantes agg korában írta az örök ifjúságú Don Quixote-t. Más a baj, édes barátom.”[26]

Arany a fejfájásainak megjelenését az 1852-es évhez köti (szalontai hazalátogatása alatt, egy kiránduláson aláállt a vízimalom csurgójának, a hideg víz alatt megfázott, s ahogy írja, „fejrheumát” kapott), valójában azonban Petőfihez írt leveleiben már korábban is beszámol hasonló panaszokról. 1847. november 11-én, Petőfihez írt levelében „fő- és szemfájás”-ról panaszodik, akárcsak 1848 februárjában írt levelében. 1867. április 22-én Tompának ugyancsak a fejfájásáról számol be: „Az a fej rheuma, mely múlt év tavaszán három hétig szenvedhetlen fejfájásokkal gyötört, most februárban ismét előjött és most épen öt hétig hasgatta a fejemet”. [27] További levelezéseiben is találunk fejfájásáról beszámolókat, de úgy tűnik, hogy ezek a fejfájások eltérőek voltak. A féloldali görcsös fejfájás, ami a fej- és fülzúgás mellett jelentkezik, valószínűleg migrén lehetett. A másik típusú, amit ő „fejrheumának” nevez, valamint a harmadik, amely különböző intenzitással jelentkezik, és főleg az epebántalmához köthető. Ezek a fejfájások végigkísérik az életét, jelentősen befolyásolva a mindennapjai mellett az alkotókedvét is.

1853. november 22-én Tompa Mihálynak írja: „Nagyobb baj az, hogy bizonyos fej- és fülzúgásban szenvedek, s régi hajlamom, miszerint a vér agyamra túlul, s miért a nyakkendőt sem tűrhetem, naponként erősödik. Nem tudom, hol fog végződni: de a baj megvan s aggodalomra méltán ad okot. Úgy hiszem, az agyidegrendszer szenved nálam, mert nagyobb elmefeszítés után a bajt növekedni érzem. [...] Egy ilyen vérroham volt az, miről a minap oly titkolódzva szóltam; akkor nagyon meg valék ijedve, félvén a legrosszabbtól, mi az isten képére teremtett embert érheti. Azóta e félelmem lassankint elmúlt; de még most is aggaszt e fejfájás, – hol tompább, hol élebb fájdalommal párosulva, mi rendesen nagy szellemi lomhaságot eredményez. S ez az oka, hogy mostanában minél kevesebbet foglalkozom költészettel, mert a képzelődést különösen ártalmasnak tapasztalom.”[28] Akárcsak Németh László, ő is rájön arra, hogy a betegsége tulajdonképpen foglalkozási megbetegedés, és a feszített szellemi munka idézi elő. A megoldást is látja: „Gondnélküli élet, derítő társalgás, nyugalom: ez kellene”. Sajnos azt is látja, hogy „helyzetemben nincs mód bennök”. [29]

1854. október 18-án írja Tompa Mihálynak: „Testi és szellemi gyöngeség mind mélyebben süllyeszt – s a kárhozónak épen az a szerencsétlensége, hogy látja süllyedését, de nem bír eréllyel, magát az átok karjaiból kiküzdeni... De vannak perceim, mikor szeretnék elenyészni, megsemmisülni, csak hogy az öntudattól meneküljek. Gyulai szokta mondani: fáj az élet... nekem igazán fáj”, ahogy Ady is írja: „Fájnak az Életnek fájásai, fájnak” (Hát imígyen sírok). Depresszió? Kiégés? Az eredmény, hogy 1855 után a költői elnémulás évei következnek, nem bír dolgozni, nem bízik magában... Miért? Voinovich Géza, Arany János életrajzírója (1938) lelkiileg túlérzékeny emberként írja le a költőt, és Riedl Frigyes is „mimózatermesztét” emeli ki. Természetes tehát, hogy a különböző stresszhatások jóval mélyebben érintik, mint más kortársait. Bár kitűnő tanuló, felfüggeszti tanulmányait, majd vándorszínésznek áll be. 19 éves, amikor visszatér szülőfalujába. Bár megígérik neki a jegyzői állást mint biztos keresetet, végül másnak adják oda, megélhetése még inkább bizonytalanná válik. Hazatérése után meghal az édesanyja (valószínűleg tbc-ben), édesapja megvakul, éheznek (legfeljebb zsíros kenyérre telik), és a falu is kicsúfolja. Ezek mélyen megrendítik, magát okolja mindezért, lelkiismeret-furdalása van, és elhatározza, hogy „közönséges ember” lesz. Elégeti az összes addig írt verseit, könyvet sem olvas, igyekszik elfojtani magában minden irodalmi törekvést. Sajnos ez sem segít, mert újabb csalódások érik (ismételten becsapják állásígérettekkel), de nem hagyja magát,

és küzd a felemelkedésért, és végül mégis írnok lesz, és a falu másodjegyzője, immár biztos jövedelemmel. Szilágyi István biztatására ismét elkezd irodalommal is foglalkozni, bár a légkör nem nagyon változik a faluban. 1845 augusztus 1-én kelt levelében írja Szilágyi Istvánnak: „Mit írnak e darázs-fészekről itt? Pöff, és puff; czivódás, mint quondam, cannibalizmus mint quondam. – Én elszigetelem magam tőlük. Családomnak, hivatalomnak élek, s néha a literatúrában dilettánszkodom.”[30] Ez a „dilettánszkodás” az, ami országos hírűvé teszi: megírja a *Toldit*. De amúgy is él benne a bizonyítási kényszer, mindent igyekszik túlteljesíteni, hogy bizonyítsa, nem érdemtelen az iránta tanúsított bizalom. Aztán jön a forradalom, s bár a maga eszközeivel (cikkeket és verseket ír, lapot szerkeszt stb.) teljes szívvel részt vesz benne, a forradalom leverése után a falu nem áll mellé, a pusztá életéért fut a kozák lovasok elől. Tizenkét napig bujkál az erdőben, erről *A lantos* című versében így ír:

„Nyomába üldve csörtet halálos ellene,
Egy iszonyú kísértet, melynek Való neve.
A tündér képzeletnek zengő madarai
Mind elhagyák s nem mernek feléje szállani.
Függ lantja fűzfa gallyán: repedt öblén a szél
Vadul végig nyargalván, örülteket beszél,
Mitől a rémült farkas megfut s vonít az eb,
Mitől vemhét a szarvas idétlen hozza meg.
S ő bujdosik hazátlan, a dalnak férfia,
Nincs hely a nagy világban fejét lehajtnia.”

(1849 őszén)[31]

Visszatérve a házat kifosztva találja, és attól kezdve is állandó rettegésben él, hogy mikor árulják el, mikor viszik el fogságba, vagy mikor sorozzák be. Sokszor felöltözve alszik, minden kocsizörgésre felriadva, rémálmok gyötrik. Amikor a helyzet kezdene normalizálódni, újabb csapás: Petőfi Sándor, a jó barát eltűnése. A költő fia, Arany László írta: „*Lyrája bús melankóliájának egyik állandó panaszos hangja lett a fájdalmas visszaemlékezés, amit együtt éltek át, s melynek eltűntével az ő lelkének ifjúsága is örökre oda van.*”[32]

„Letésem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.
A tűz nem melegít, nem él:
Csak, mint reves fáé, világa.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjúsága!
[...]
Nem így, magánosan, daloltam:
Versenyben égtek húrjaim;
Baráti szem, művészi gonddal
Függött a lantos ujjain;
Láng gyult a láng gerjelminél
S eggyé fonódott minden ága.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjúsága!”

(Letésem a lantot)[33]

Ezt követően, bár élete a külső szemlélő szempontjából megnyugtatónak, kiegyensúlyozottnak tűnik, mégis tele van konfliktusokkal, ezért is nevezi Arany a nagykőrösi éveket „Szaharának”. 1857. december 3-án Szilágyi Istvánnak írja:

„...kedélyemben a közelebbi 3-4 év óta nagy változás történt. Sokat szenvedek, erélyem megtört. Valami fejfájás, ideggyöngöséggel párosulva, kínoz, melynek nem találom gyógyszerét. Emiatt sokszor, sőt többnyire, levert hangulatban vagyok – kedvetlen s tehetetlen a szellemi munkára.”[34]

Csengery Antal, aki nem költő, hanem tudós, politikus, de az irodalom kiváló ismerője, Arany hűséges barátja és támogatója. Nagyra becsüli Arany költészetét, és ahogy Arany László írja: *„egész lélekkel tudta élvezni, mint talán nem sokan, nemcsak magasabb szárnyalású költeményeit, hanem humora játékait is”*. [35] Ő az, aki Aranyt sorsfordító döntésében biztatja, tanácsaival segíti. Erre szükség is van, mert ahogy 1852. december 1-én Arany Tompa Mihálynak írja, úgy érzi, nem bírja tovább, mindenbe belefáradt: *„Én szinte veszem észre, hogy napról napra stupidusabb leszek; néha csak bámulok, mint a juh, anélkül hogy valamit gondolnék, s úgy szeretnék elalunni sokáig-sokáig: örökre”*. [36]

Ennek ellenére szeretne kitörni a kőrösi élet elszigeteltségéből, mert úgy gondolja, hogy ezzel visszanyerné alkotói kedvét is. Végül 1860-ban, Csengery Antal biztatására és támogatására, Pestre költözik.

Pesten visszatér az alkotói kedve, és 1862-ben egyhuzamban megírja *Buda halálát*. 1865. május 26-án az Akadémia titkárává választják. Nagy többséggel szavazzák meg erre a tisztségre, de tökéletességre való törekvése és az önbizalom hiánya miatt úgy látja: *„Állásomat csak ideiglenesnek kívánom tekinteni. Egy, legfőlebb két év megmutatja, ha képes leszek-e betölteni fontos hivatalomat...”* Rengeteget dolgozik, olvas, de állandóan aggódik, hogy talán nem ő, aki ezekre a feladatokra a legalkalmasabb. Nagyfokú szerénységére vall, hogy amikor a Szent István-rend kitüntetését neki ítélik, arra kéri Eötvöst, a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy *„e szándék vonassék vissza”*. Végül is hosszas rábeszélés után elfogadja. De ilyen szerényen dönt akkor is, amikor a Toldy Ferenc halálával megüresedett egyetemi tanszék vezetését felajánlják neki, ő pedig gondolkodás nélkül visszautasítja. Természetesen a mindennapi feszültségek mellett ezek is feszültté teszik. Ezt még fokozza a lányának 1865. december 28-án bekövetkező váratlan halála. Ekkor írja a magyar irodalom legszebb sírversét:

*„Midőn a roncsolt anyagon
Diadalmas lelked megállt;
S megnézve bátran a halált,
Hittel, reménnyel gazdagon
Indult nem földi úton,
Egy volt közös, szent vigaszunk
A LÉLEK ÉL: találkozunk!”
(Juliska sírkövére)*[37]

Egy keleti mondás szerint: *„Amit nem bír el a lélek, áttesz a testre.”* Úgy tűnik, ezt Arany esetében is tapasztalhatjuk. A meglévő betegségei egyre súlyosabb formában jelennek meg, ismét alkotói válságba kerül. Szeretne a kötöttségeitől szabadulni, hogy csak az alkotással foglalkozhasson. Ez 1877-ben valósul meg, és ezt „áldott év”-nek is tekinti. Ennek az évnek a nyarát a Margitszigeten töltötte, és Arany László írja, hogy *„amikor hivatalát letette, csaknem megijfodott, kedvel és kitartással kezdett munkához”*. [38] Versek, balladák születnek (annyi, mint huszonöt év alatt összesen). Ez az az időszak, amikor együtt van

*„Kedv, ihlet, alkalom és érzemény,
Erő, kitartás, ízlés, akarat –
Egy szóval ami kell...”*

Az utolsó éveit a szünet nélküli szenvedés jellemzi, és a költészetben keres enyhülést a megpróbáltatások, aggodalmak és a gyász elől.

„Még ez egyszer, még útoszor
Hadd zendüljön meg dalom;

[...]
Tán könnyebbül a nyílt érzés
Ha sohajban rést talál:
Oh, ez örök benső vérzés;
Oh, e folytonos halál!”
(Még ez egyszer)[40]

Gyulai Pál, aki Kolozsváron él, gyakori vendég Arany Jánoséknál, ahol heteket tölt, „*elevenséget, zajt, irodalmi híreket hozva magával*”, ahogy Arany László írja. Arany, látásának, hallásának folyamatos romlása miatt, elvonultságban él, és „*mindinkább a saját gondolatai, emlékei és humora belső világára szorította*”,[41] ennek ellenére sajátos kapcsolat, mély barátság alakul ki Gyulai és Arany között. Ő az, aki sürgeti az *Őszikék* kiadását, amire Arany a *Hagyaték* c. verset írja válaszként:

„Hát csak írni, mindég írni
A manó se tudja, mit?
Nosza, már a közönség is
Lásson egyszer valamit!
Nem akarok több izgalmat:
Mert – betegnek – izgalom,
Ha olvassák itt is, ott is,
S bírálgatják új dalom.”
(1877. dec. 11.)[42]

Arany László írta, hogy apja soha nem szeretett panaszkodni, ha bántotta valami, félrevonult és „*egy sóhajvás-szerű versecskében nyertek érzelmi alakot, vagy egy stoicus mosollyal rázta le az apró mizériákat*”. Erről ír Arany János is az *Epilogus* című versében:

„Ha egy úri lócsiszárral
Találkoztam s bevert sárral:
Nem pöröltem, –
Félreálltam, letöröltem.
Hiszen az útfélen itt-ott
Egy kis virág nekem nyitott:
Azt leszedve,
Mevolt szívem minden kedve.”[43]

A testi szenvedésén felülkerekedve mindvégig megőrizte nyugalma, türelmét, embertársai iránti szeretetét és jóindulatát s csendes humorát. Betegségei egyre súlyosabbá válnak, az idült hörgőgyulladás 1878 áprilisában újra kiújul, és folyamatosan kínozza, legyengíti, sehová sem megy. Gyulai Pál igyekszik kirángatni ebből a fásultságból, de gyengeségét nem tudja legyőzni. Talán, már sejti a véget is:

„Életem hatvanhatodik évébe’
Köt engem a jó Isten kérébe,
Betakarít régi rakott csűröbe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.”
(*Sejtelem*, 1882. márc. 2.)[44]

Mégis, a Petőfi-szobor 1882. október 15-i avatására elmegy, mert úgy érzi, ezzel tartozik a barátja emlékének, de itt megfázik, és tüdőgyulladást kap. Állapota fokozatosan romlik, és néhány nappal később, 1882. október 22-én meghal.

Gyulai Pál mondja a ravatala fölött a búcsúztatót: „*Arany költészete az érett koré; amabban megtaláljuk az ifjúság soknemű bús és derült felindulásait, eget ostromló vágyát, édes csalálmait, gyönyörét, büszkeségét, sőt hóbortjait is, emebben az élet egész komoly hangulatát, férfias küzdelmét, csalódásait, vigaszát, humorát és megnyugvását az erkölcsi rend vaskényszerűségében*” – összegzi a barát Arany költészetét.[45]

Arany életrajzírója, Voinovich véleménye szerint: „*Tehetségének Janus-arca van: szinte annyira tudós, mint művész. A nagy alkotók közül talán csak az egy Lionárdo hatolt ily öntudatosan művészetének rejtelmeibe; példájával Arany ezért tanítómester is.*”[2]

Bár életét végigkísérte a testi és lelki szenvedés, mégis felül tudott emelkedni rajtuk, és a szenvedésből, betegségekből maradandót tudott alkotni a magyar és a világirodalomban, úgy, ahogy Szerb Antal írja: „*Minden szál hozzá vezetett, és minden szál tőle vezet, a magyar szellemi életnek ő a sugárzási központja.*”[46]

Irodalom

1. Németh László: Arany János, Tanu III., 1933 január, 145–155. old.
Reprint kiadásban megjelent: Bethlen Gábor Könyvkiadó, é. n.
A minőség forradalma – Kisebbségben.
(Püski Kiadó, 1992), I. köt. 404–416. old.
2. Voinovich Géza: Arany János életrajza, Budapest, MTA Könyvkiadó, 1929.
3. Arany János: Önéletrajz. In: Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. I. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. XXXVI.
4. Levelezés Szilágyi Istvánnal – keltezés nélkül, talán 1844-ből, Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 3.
5. Grósz Emil: Arany János szembaja, in: Budapesti Szemle 1873–1944, 28. évf. 102. köt., 282. sz. / 1900, p. 336–342.
6. Levél Tompa Mihálynak, Pest, november 14. 1866. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. IV. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 264.
7. Levél Tompa Mihálynak, Pest, április 22. 1867. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. IV. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 269.
8. Elégiák. Arany János összes költeményei [online:
<http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187704.htm#104>, 2017. 11. 19.]
9. Levél Arany Jánosnak, Hanva, július 4. 1856. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 391.
10. Levél Tompa Mihálynak. A szünnapok elsőjén, 1856. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 394.
11. Levél Tompa Mihálynak, Nagykőrös, január 25. 1860. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 476–477.
12. Arany László: Bevezetés. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. VII.

13. Levél Petőfi Sándornak, Szalonta, június 25. 1847. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 80.
14. Levél Petőfi Sándornak, Szalonta, november 11. 1847. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 110.
15. Még ez egyszer... Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187704.htm#58>, 2017. 11. 19.]
16. Tamburás öreg úr. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187701.htm#07>, 2017. 11. 19.]
17. Bolond Istók, Második ének, 43. versszak. Arany János összes költeményei [online: http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/bi02.htm#10_02, 2017. 11. 19.]
18. Bolond Istók, Második ének, 46. versszak. Arany János összes költeményei [online: http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/bi02.htm#10_02, 2017. 11. 19.]
19. Ex tenebris. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187702.htm#36>, 2017. 11. 19.]
20. Bolond Istók, Második ének, 24. versszak. Arany János összes költeményei [online: http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/bi02.htm#10_02, 2017. 11. 19.]
21. Arany László: Bevezetés, Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. I. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. XXVI.
22. Arany János kapcsos könyve.
[online: <https://kapcsoskonyvblog.wordpress.com/betegseg/>, 2017. 11. 19.]
23. Tanulság. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187704.htm#101>, 2017. 11. 19.]
24. Még egy. Arany János összes költeményei [on-line: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187702.htm#32>, 2017. 11. 19.]
25. Tamburás öreg úr. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187701.htm#07>, 2017. 11. 19.]
26. Levél Tompa Mihálynak, Nagykőrös, december 1. 1852. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 283.
27. Levél Tompa Mihálynak, Pest, április 22. 1867. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. IV. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 269–270.
28. Levél Tompa Mihálynak, Nagykőrös, november 22. 1853. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 322.
29. Levél Tompa Mihálynak, Nagykőrös, november 22. 1853. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 323.
30. Levél Szilágyi Istvánnak, Szalonta, augusztus 1. 1845. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 5.
31. A lantos. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs184704.htm#43>, 2017. 11. 19.]
32. Arany László: Bevezetés. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. IX.
33. Letésem a lantot. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs185001.htm#06>, 2017. 11. 19.]
34. Levél Szilágyi Istvánnak, Nagy-Kőrös, december 3. 1857. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 258.
35. Arany László: Bevezetés. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. XIII.
36. Levél Tompa Mihálynak, Nagykőrös, december 1. 1852. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. 283.
37. Juliska sírkövére. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs186501.htm#08>, 2017. 11. 19.]

38. Arany László: Bevezetés. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. I. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. XIX.
39. Bolond Istók, Második ének, 14. versszak. Arany János összes költeményei [online: http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/bi02.htm#10_02, 2017. 11. 19.]
40. Még ez egyszer. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187704.htm#58>, 2017. 11. 19.]
41. Arany László: Bevezetés. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1888, p. XVI.
42. Hagyaték. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187703.htm#45>, 2017. 11. 19.]
43. Epilógus. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187701.htm#02>, 2017. 11. 19.]
44. Sejtelem. Arany János összes költeményei [online: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187704.htm#106>, 2017. 11. 19.]
45. Gyulai Pál: Arany János (emlékbeszéd) [online: <http://mek.oszk.hu/04900/04968/html/02.htm#49>, 2017. 11. 19.]
46. Szerb Antal: Arany János [online: <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/arany/szerbaj.htm>, 2017. 11. 19.]